

Euskal literatura eta gizartea edo Sarrionaindia-ren «Ni ez naiz hemengo»

Anjel Zelaieta

AEK erakunde atipiko eta heroikoak, heroe txiki gisa igorten gaitu euskal hiriburuetan zehar, goian ezarritakoa objektiba dezagun: ez dakigu zein sari lort dezakegun, helburu gaitz hori jadestekotan, baina horrexen esperoan dihardugu.

1. Irteera klasiko bat: zertarako literatura?

Lehen aldiz euskararen primiziak inprentatukeran, hauxe zioskun euron egileak, Etxeparek: «... duten bere lengoagian scribuz cerbait doctrina eta plazer harceco solaz eguiteco cantatzeco eta denbora iragaiteco» (Bilbo, 1980, 6-8). Dakusagunez, Etxeparek, Ernazimenduan badihardu ere, ez du, honetan behintzat, joe-ra ernazentistarik: plazeraren eta irakastearen oreka, lehenaren alde ateratzen da, ingenuoki.

Mogel bizkaitarrak —bizkaitar hizkuntzaz—, aldiz, berak sorturiko elkarrizketez ari delarik, «atractivo que trae de sí el diálogo»

dio, alde batetik. Eta, bestetik: «Estos diálogos no se dirigen a la instrucción de la juventud bascongada, sino a la de los que son tenidos por muy literatos» (Durango, 1881, 6-7). Hots, «instructizeko» ere badira.

Ikusten denez, zein batak zein besteak ezagutzen zuten Horatioren honako hau: «Aut prodesse volunt aut delectare poetae».

Zein jarrera du Josebak guzti honen aurrean? Ikus dezagun astiro-astiro.

2. Josebaren egunkari ezkutua

«Kalendarioari begira» dagoenean (38), hark «1984, otsailak 2» markatzen du: Kandelario eguna da. Hasi, Urtarrilaren 17an egiten du: San Antonio Urkiolakoaren egunean. Bukatu, berriz, Ekainaren 22an, Euskal Foruak galerazi zizkiguteneko egunean. Idaztan-kera honek, mugaketa-modu bat eskaintzen dio: testuak laburrak eta hertsiak ematekoa, alegia. Gau-egunen erritmoan, testu autonomoak burutzen ditu, zeintzuk atzekoz aurrera, erdialdetik edo burutik hasirik irakur ditzakegun.

3. Funtzio apelatiboa

Testuan barrena, lirikotasuna, epikotasuna eta dramatikotasuna tartekatzen dira: edozein pasartetan, baina, ager daitezke funtzio apelatiboa sendotzen duten bigarren pertsonako, eta «zuka-ko», aginterak: «begira ezazu» (83, 209, 218); «imagina ezazu» (111, 128, 131, 150, 236). Edo «komunikazioa eta ezagumena» deiturikoko hauek: «etxetik irteten zaren bakoitzean», «iragaiten zara», «ohar zaitetz»...

Interesgarriago oraindik, ildo honi atxekiz, bereziki hasiera samarrean egiten zaizkigunak: «Ene gogoetak paper batean lotzen ditut eta, aldiberean, aske uzten. Ene gisara ordenatu ditut letrak, baina letra arteak zeuk antola ditzazula eskatzera nator».(18). Edo-ta «Kukuak Erromako zubian» izenburuko hauek: «Ene abotsak oihartzuna eskatzen du irakurlearen espazio lausotik. Ene galdera zure erantzunaren zain geratzen da, hemen, iraganaren ondoan» (68).

Zein da «apelatua»? Sarrion-k Gartzela barruan eraiki duen Ikaslego Unibertsitarioa? Geu? Nire irudiko, aurrena bere ikasleak, gartzelakoak; orain, liburu barruan, errekurso literario bihurtu du «entzulegoa»: Lausberg-ek liokeen *communicatio*-a hain era samur eta apalezko kontestuan ematen zaigu, non irakurleok Sarrion-ren deiari jaramonik plazentena egiten bait diogu.

4. Gartzela-Eskola maisu

Didaktikotasuna —ez didaktismoa— barra-barra dario egunkariari.

4.1. Ustegabeko aipua

Sarrionaindiak gehiago dirudi Borges-en ipuinetako liburu-jagolea, ezen ez Gobernu Zentralaren prisionerua. Casenavek zioen Bilbon, Lhande eta Azkueren hiztegiak buruz zekizkiela gure mutilak. Ez ginateteke, agian, harrituko, dela Axular, dela Azkue, dela Beaudelaire... aipatzearekin. Ustegabean atseginago egiten zaigu, ordea, mundu zabaleko informazio xarmantekin topo egitea: Cervantes-en *Los habladores* entremesa (35), Albret Dürer grabadorea (43), Glastombury aldeko harria (54), Pariseko *Moniteur Universal* egunkaria (91), M. Erdozaini-Etxart-en *Gauaren atzealdean* nobela (163), Johan Huizinga jakintsua (210), eta... Inocentius III.aren *De contemptu mundi* liburua (211), etab.

4.2. Literaturaz ihardunaldiak

Espero zitekeenez, eskritore baten egunkarian, eskriturazko eta literaturazko usteak eta eritziak agertzen dira: literatur komentarioak edo, pitin bat harresia estutuz gero, *poetika*.

4.2.1. Apur ditzagun kateak!

Ez dago «euskal» literaturarik: edo badago literatura edo ez dago: «kuadro fantastiko eta koloretsu» baten aurrean daudelarik, «hori ez da pintura euskalduna» entzutean, zera dio: «Guti izanda, euskaldunok, geu geure burua mugatzen, geu gutiagotzen...» (161).

4.2.2. «Imagina ezazu»

Gorago aipatu izan dugun legez, «imagina ezazu» exortazioa usu entzuten digu: literatura ezertan oinarritzen bada, *irudimeanean* oinarritzen da. «Euskal literaturaren historian ere, pinturan bezala, harrigarria da zer sentsualitate eta imajinazio guti agertzen den» (161). Kafka-z ari delarik, «Intsektua ez da marraztu behar. Ez da hurrundik ere ikusi behar. (...) Marraztu gabe utzi behar da, ez bada norbere imajinazioaren marra gardenez, marra izugarriez» (110) esaten digu. Hona hemen beste zenbait pasarte, laburtuz: «mundu imajinatiboa» (30), «ehuntzen ari garen imajinazioaren oihala» (56). Eta, bukatzeko, kritika borobil eta garratz hauxe: «Euskalduna ez da sekula izan imajinazioaren aldekoa, imajinaziorantz eta etorria. Euskaldunak ez du imajinazioa habitatzen. Euskal artea eta euskal literatura, pentsamendua bera bezala, abstrakto eta laburrak dira» (160).

4.2.3. Poesia soziala edo urgentziakoa

Teorikoki, argi eta garbi, eta garrazkiro, mozten du auzia: «poesiari buruz ihardutean, artearen funtzio soziala eta intelektuarekin konpromezua agertzen da beti kereila gaitzat (...) gauza desberdinak dira arazo honetan politika, etika eta idazkera. Politika mailan, poetari, gizarteko partaide denez, zapalketaren aurkako eta askatasunaren aldeko konpromezua dagokiola argi dago. Euskal poetak, euskal torneroak (...) bezala, Euskal Herriaren askatasunaren alde ekiteko eginbidea du (...) baina ez poeta delako».

Dioenaren arrazoia ere teorikoa da: «poesiak ez du gizarte egiturak aldatzeko haina indar. Poesiak aspaldi galdu zuen bere kulturazio altalmena, eta urritu egin zen bere funtzio soziala».

Eta, dioenak diolarik, interesgarri iruditzen zaigu, oso-osoan, Josebaren ohar hau: «sarritan fiskalizatzen da literaturaren funtzio sozialaren inguruan, fiskalizazio egoera satanizazio argudioak bihurtzen direla. Beraz, horrelako epaiketek ez dute literatura aurretiz betetzea besterik egiten» (Satanizazioaz ari denean, «manikeismoa» delakoaz dihardu).

Mira egin diguna, zera izan da: gartzelako, eta kanpo-bizitzako pasadizuak kontatzean, bukaera metaforikoekin errematatzen di-

tuela. Hona hemen zenbait adibide. Gartzela-mutilek spray-z igurtzi dituzteneko pasartea, honela bukatzen du: «gaua zerratzen ari dela, ez da hemen saguen hotsa besterik aditzen, hormak zula-tzen ari diren saguena» (234). «Vaya desnudándose» izenekoa, beste era honekin: «Betiko barroteak, harpa bat dirudite, inork jo ditzan zain» (143). GALEkoek egindako sarraskiez oroitu ondoren: «Leihotik begiratu ez gero, patioa zaramaz eta ur butzuz bete-rik dago. Butzuetan zapaburuak ikusten dira, buztankada urduri eta laburretan dabiltzala» (94). Eta honelaxe besteak ere. Metafori-zazio honek salbatzen du testua informazio hutsa izatetik.

5. «Imago mundi»

Gizaki guztiok daukagu geure «mundubisioa» (nahikoa Jainkotiarrak, oro har); munduarekiko uste honetatik, guk uste, jaiotzen da poetika.

Ezer argi badago, ditugun usteak, direla zientifikoak direla filosofoikoak, guztiz ahul direla da. Abraham Moles kultur soziolo-goak dioenez, «kultura fragmentario, desordenatu eta badaezpada-koan bizi gara, pentsamendu tradizionalako ordena eta hierarkia deseginik» (105). Hainbatetan aipatzen du poetak azken ideia hau. «Astronomo zaharrentzat —esaten du «Munduaren imajina» ata-lean— errealitatea *kosmos* zen. Baina egungo zientifikoentzat ez dago sosegu eta orekarik unibertsoan, ez dago *kosmos* ordenaturik, baizik *kaos* oinarri finkorik gabea» (129). Atertu gabe irakurtzen/sakontzen ari den Josebak, Ludwig Wittgenstein filosofoa aipatzen du guzti honen sostengutzat: «Egia deitzen duguna hipotesirik egokiena besterik ez da» (131).

Lehen esperientzia garrantz honetaz fabulatzea ere maite-maite du Josebak. Laket zaio horretaz ari diren mito klasikoak berresatea eta berrasmatea: «Giza bizitzan eta gizarte historian beti dago lehen errakuntza bat, errakuntza tipia, ia oharkabean gertatua, une batetako irristaera, baina lehen errakuntza horrek beste batzu sor-tzen ditu, eta errakuntzak ugaldiaz doaz, apurka bata bestearen gainean gehituz. (...) imajina ezazu beste errakuntza tipi bat, tren konduktoreak, inora iristen ez direnez, berandu doazelako ustez edo, belozidada gehitzen duela»... (128).

6. «Furor poeticus»

Kosmosa ulertezina den heinean, eder den horretan, gertatzen da poesia.

6.1. Poesia, ezagutza

«Kaos» honen mende, «ezagumen poetikoa batbateko argia izanen da» (232). Intuizio sakon bat daukagu: «poesiak psikiatriak baino errealtatearen ezagumen handiagoa ematen du, nahiz eta informazio gutiago, esperientzia zientzia baino egiaiagoa delako, imajinazioa zientzia baino ahaltuagoa delako» (141). Etorkizunaren jaun ez zirela, bazekiten Grezia zaharrekoek: «fatuen menpeko» ginela uste zuten: honegatik «laketago zitzaien amaiera tragikoa, gizona fatuaren biktima dela erakusten zuelako, *katarsis* delakoaren bidez beren munduko sufrimenduak arintzen bait ziren, arindu eta sublimatu» (116).

6.2. Malenkonía, heroizitatea da

Egoera kaotiko eta domeinaezin honek, misteriora garamatza. «Izan ere, malenkonía, suizidioa bezala, ingurukoarekiko errebeldia ere bada, eta errebeldia da batipat. Malenkonía bizitzarekiko errebeldia orokorra da» (173). Horixe litzateke «egiazkoa» izatea: uste hau gordetzeko ahalegina da Jon Miranderena ere: «Jon Mirande, bizitzaren zentrorra ailegatzeko eta bere perfekzio burrukan, heroea da, aktore txar eta dendariz beterikako gure herrian» (178).

6.3. Josebaren filiak

«Edward Lear» izenburukoan hauxe irakur daiteke: «learzaleok», «carrolzaleok». (Ez du atzizki hau Arestiz, Mirandéz... ihardutean erabiliko, ezta «plural hurbil» hori ere). Sarrion fabula politak irakurtzea, berrapaintzea eta birsortzea maite du: honetan diharduenean da liluragarrien. Ikus, esaterako, «Poema epiko bat izkiriartzen», «Miletuko dontzeilak», «Tuez-les tous! Dieu reconnaître les siens!»... Ipuin, fabula edo antzekoak aipatzen dituenean,

-garri atzizkia ateratzen zaio: «argumendu miresgarriko ipuin tipi bat» (77), «ipuin miresgarrien egilea» (86), «pertsoneaia interesgarri batetan» (107), «gertaera harrigarri hori» (108), «istorio izugarrien artean» (112)...

Beste filietariko bat, *ezkutatzea* du. Zeldan santzionaturik, badio: «inori obeditu behar ezak halako libertate bat ematen du, libertate tipi tipia, esku barruan kabitzen baita» (57). Ber-bera Otsailaren 24ean ere: «guardiako funtzionarioak ez ikustearren, hobe egun osoan ere ez bada aterik zabaltzen» (60).

Poema-liburua, *Izuen gordelekuetan barrena* titulatu zuen: «hitza gordelekua da sarritan, harreman bidea ezezik» (158), dio. «Mintzaira gordelekua denean» titulatu du, Maiatzak 7an.

Hitzaren gordelekutasun hori, isiltasunarekin lot daiteke: «Poesiaren territorioa bazter territorioa da berez» (230), diosku. Zertarako? Isiltasunean, bazterrean, hitzaren bidez, «experimentatu, esploratu eta ezagumenean» sendotu egiten da (231). Edo, modu apalagoz esanik, zenbaitetan, hitzak «isiltasun zuri hori estaltzeko» (235) ditu. «Hitz goardasolak behar ditugu. Eta bizitzarako hitzak. Zer zaila den isiltasuna, harik eta hezurak zuritzeko etzan arte» (112).

7. Pamiela soinua, igorle

Nafarroako Erresuma zaharreko, Nafarroako Gorteetako 7-4etik igorri digu Pamiela etxeak Sarrio heroea konkista gaitzak lort litzan.

7.1. Aferioak

Heroeak Lizarra Inprimategian aurkitu ditu lehen oztopo iheskorrak. Destinatariogana ailegatu ezinik, edo *bruit* irristakorrez bidaltzen digute: «Erraten inguruan» Josebak ihardunagatik, ikus honako hauek: «hurrietara» (47), «hurrutietara» ordez; «krudel-nat» (49), «krudelena» ordez; «leindako» (132), «lelendako» ordez; «bi» (133), «bai» ordez; «lobari» (184), «laborari» ordez; «aberezainak» (184), «aberezainak» ordez...

Eta errakuntza funtzional hauek: «eta, alderantziz, “guziz itsua da” esate da inkontzientzia da» (79). «Hobeto esanda, idazlea hizkuntzaren eta kontzientzia kolektiboaren arteko mediazioa egiten du» (221).

7.2. Objektua

«Bere panpina galdu duelako negarrez» (23) dagoena kontsolatzea da Heroeari Pamielak agindu diona. Mundua kaosaren pean dagoelarik, panpina galdu dugunok (paradisu galduok!), geu gara.

7.3. Heroearen lanabesa

Negarrez aurkitu zuen «hume» hura gozagarritzeko, urrutietara joan beharra izan duen panpinak bidalitako gutunak dira (22): gutunak, noski, Kafka-k/Sarrio-k bidaltzen dizkigute: «Mezularia, Franz Kafka, kalean gora doa bere traxe beltz eta geldoaz, mezularirik misteriosuenaren gisan kale kantoian gartzeko.

Humeak, hurrengo asteetan, panpinaren gutunak jaso zituen, bidaia harrigarri bat kondatzen, geroago eta hurrinagotik» (23).

Sarrio gero eta urrutietarago doakigu (*Ni ez naiz hemengoa*) isiltasunean, gordelekuetan, jantziagotuz, guretzat «oihala ehunduz», «bizitzak egiten dizkigun kalteen aurkako babesa» (31) eskainiz.

«Letrarik gabeko liburua zirudien munduak, elurragatik» (52), diosku. Hortxe idazteko, hitzak dauzka, hauetarik «sortzen da alegantzia» (62); «gauzak edertasunez azaltzeko ahalmena» (162) da heroearen lanabesa. Ez dauka, bestalde, batere bide ezagun edo munduan zehar ibiltzeko «bitakora kaiera»rik. «Orain, jadanik ez dago gramatika poetikorik, poeta bakoitzak asmatu eta moldatu behar du bere poetika, poeta bakoitzak bere bakardade lekutik, bere abots zoroa behar du, bere kantu derrigorrez diferentea eta patologikoa» (186).

Ezaugarri bi, bederen, badauzka lanabes modu honek: lexikoa —eta berpausak kateatzea— oso hautatua da: «(...) ez da sendimenduok poetak sakonkiago bizi dituelako edo (...) ideia berririk otu zaiolako izango, baizik eta forma poetiko egokia hautatu eta hitz proposak josi dituelako» (187). (Pasarte honetan Josebaren

ahotsa inoiz baino zitalagoa zaigu: «(...) barru barruko sendimen-
duok (...) ez dira berez poesia. (...) Tristura deskribatze hutsa (...)
ez da beste inorentzat interesgarria. (...) Tristuratik bakarrik ez da
poema onik sortzen, ez eta amodio hutsetik» (187).

Bestea, iharduna modu apalez egitea da: «Ahaleginduko naiz
(...) abots apalez esaten, ia zurumurrua bezala, ene hitzok ere zara-
taren munduan gal ez daitezen» (235).

Forma dela poesia eta lirikotasuna gauza ororen muinean jartze
honek janzten du, benetan, Josebaren poesigintza.

8. Konklusio gisa

Eritzirik eskatuko balitzaigu, ondoko hauexek emango ge-
nituzke.

8.1. Ageri-agerian agertzen zaigu ikerle-irakasle alderdia: sa-
kontzen dihardu, «hurrutietara bidaiatzen», eta aurkikuntzak mo-
du dotorez eskaintzen dizkigu. (Maisuek legez, latinaldiak ere esan
daroaz: Deus Otiosus, furor poeticus, imago mundi...).

8.2. Orain arte bezala, Sarrio-k barruti maiteena eta hoberena
fabulatzearena du: modu orekatsuz tartekatzen ditu leiendak fun-
tzio errepresentatiboagoa dutenen artean, pasarte urgenteenak me-
taforaz eteten ditu, paiaz paia apaltasuna, diskrezioa eta oreka
zaintzen dira, eta, azkenik, «egunkariaren fikzio»pean atontzen
zaigu guztia.

8.3. Norbaitek esan lezake —Euskaltzaindiko bati entzuna diot
behin— Josebaren testuak topikoz beterik datozela. Gai hau, Sa-
rrio-k argi uzten du berriz ere (berriz ere, lehenago ere esana bait
zeukan): «adierazbide izoztuak ahaztu eta gauzei eta lengoaiari ba-
tez ere beste zentzu bat aurkitzen entseiatu» (29). Irteera, gure iru-
diko, Sarrio-k aukeratua da: formak dira poetikoak, eta lirikotasu-
na da literatur gailurra.

A. Z.